

SŁOWO WSTĘPNE LITERATURA I KULTURA POSOWIECKIEJ EMIGRACJI ROSYJSKIEJ

Zaprezentowany w niniejszym numerze cykl artykułów o literaturze i kulturze posowieckiej emigracji rosyjskiej jest pokłosiem spotkania naukowego zorganizowanego 2 czerwca 2023 roku przez Uniwersytet Śląski, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Uniwersytet Wrocławski. Twórczość emigrantów rosyjskich od wielu lat stanowi przedmiot refleksji kulturologów, literaturoznawców i socjologów. W książce *Русская литература в изгнании* (1996, „Literatura rosyjska na wygnaniu”), będącej pierwszą znaczącą próbą przedstawienia rosyjskiej literatury emigracyjnej okresu 1920–1939, Gleb Struwe konstatował, że nie nadzedł jeszcze czas na podsumowania, gdyż jest ona zjawiskiem wciąż żywym i podlega procesom wielokierunkowego rozwoju. Prawie sto lat później myśl ta okazuje się nadal aktualna.

Od początku XX wieku kolejne pokolenia Rosjan przeżywały swoją katastrofę, a liczni przedstawiciele tych generacji szukali bezpiecznej życiowej przystani poza granicami kraju. Trzy duże fale emigracji pozbawiły Rosję/Związek Sowiecki wielu myślicieli, działaczy społecznych i politycznych oraz twórców. Usankcjon-

wana prawnie izolacja, hermetyczność państwa na przyływ niepożądanych poglądów, w tym zawartych w dziełach twórców emigracyjnych, sprawiły, że wykształciły się dwa obiegi literatury i sztuki rosyjskiej, rozwijające się paralelnie, lecz z ograniczonym wzajemnym oddziaływaniem. Uwarunkowania te spowodowały, że zasięg twórczości emigrantów wśród odbiorców krajowych był raczej skąpy. Sytuacja zaczęła się zmieniać w dobie pieriestrojki, a rozpad Związku Sowieckiego dla wielu był sygnałem otwarcia się sztuki rosyjskiej w aspekcie zarówno ideowym, jak i estetycznym oraz pogodzenia sztuki tworzonej w granicach i poza granicami kraju.

W Niemczech w 2003 roku podczas międzynarodowej konferencji naukowej „Emigracja rosyjska w XX wieku. Literatura – język – kultura” ogłoszono, iż w 1991 roku nastąpił *koniec* rosyjskiej literatury emigracyjnej. Zwolennicy tej koncepcji jako główne argumenty wymieniali wydarzenia polityczne: otwarcie rosyjskich granic, upadek żelaznej kurtyny, zniesienie surowej cenzury i zmianę roli pisarza za granicami kraju. Teza ta okazała się jednak chybiona, gdyż 30 lat później obserwujemy intensywny rozwój twórczości rosyjskiej diaspory w różnych częściach świata, a po rozpadzie Związku Sowieckiego przewidywane wcześniej powroty uchodźców okazały się nie tak częste, jak kolejne wyjazdy z Rosji.

Po roku 1991 miała miejsce czwarta fala emigracji, która uważana jest za pierwszą „cywilizowaną”, dobrowolną emigrację w historii Rosji. Była to przede wszystkim emigracja ekonomiczna, zarobkowa, ale też wynikająca ze zmiany układu w państwach, które wyzwoliły się spod sowieckiej dominacji. W przypadku niektórych przedstawicieli kultury mówi się o tzw. miękkiej emigracji, gdy, żyjąc za granicą, dana osoba zachowuje rosyjskie obywatelstwo. Specyficznym zjawiskiem związanym z rozpadem Związku Sowieckiego była tzw. diaspora bez emigracji, jak niektórzy badacze określają mniejszość rosyjską pozostałą w krajach posowieckich. Upadek ZSRR pociągnął za sobą wiele złożonych i bolesnych problemów związanych z tożsamością kulturową. Byli obywatele tego państwa stanęli przed dylematem przededefiniowania własnej tożsamości w stosunku do mocarstwa, które zniknęło z map świata.

Nowo powstała Federacja Rosyjska upierała się przy roli strażnika „prawdziwej” tradycji kulturowej, ale w krajach posowieckich zaczęły zachodzić procesy decentracji prowadzące do stworzenia nowego podmiotu kulturowego.

Przez cały XX wiek kwestia emigracji pisarzy rosyjskich była przedstawiana jako dramatyczna życiowa zmiana, w większości przypadków wymuszona przez władze i nieunikniona. Przedstawiciele rosyjskiej kultury i nauki, którzy opuścili kraj w latach 90. XX wieku, częstokroć byli traktowani podobnie, jednak w związku z odmiennymi warunkami społeczno-politycznymi można zakwestionować konieczność ich wyboru. Problem emigracji przestał być więc rozumiany jako szczególnie przejaw osobistej odwagi i nie stanowił już dowodu postawy obywatelskiej, dlatego należałoby użyć w tym wypadku terminu „migracja”. Niewątpliwie wpłynęło to też na odbiór twórczości pisarzy przebywających poza granicami kraju, gdyż w ocenie nie uwzględniano już dysydenckiej przeszłości autorów, a wyłącznie artystyczne walory ich dzieł.

Twórcy rosyjscy, którzy po 1991 roku opuścili państwa powstałe w wyniku rozpadu ZSRR, obrali różne strategie: stan przejściowy, transkulturowy; asymilacja w nowej kulturze i przyjęcie nowej tożsamości; silna więź z kulturą Rosji wraz z jednoczesną niezgodą na jej ideologię. W tym czasie przestały być aktualne tradycyjne opozycje my – obcy, diaspora – ojczyzna, a pisarze utracili możliwość dołączenia do „tragicznie wykluczonych” emigrantów trzeciej fali. W ich przypadku można raczej mówić o transkulturowym doświadczeniu migracji, o interakcjach kulturowych stymulujących powstawanie nowych kulturowych tożsamości w tzw. trzeciej przestrzeni (Homi Bhabha). Na kształt estetyczny ich dzieł decydujący wpływ mają przemieszczenia transkulturowe, co oddaje pojęcie poetyki migracji (Eva Hausbacher). W odniesieniu literatury rosyjskiej rozróżnienie emigracji i migracji jest dość istotne, gdyż emigracja spowodowana była względami politycznymi, a pisarze-emigranci tworzyli często w izolacji od nowej kultury, nostalgicznie nawiązując do kultury rodzimej. Migranci, których wyjazdy pozbawione były tego politycznego podtekstu, nie traktowali kultur natywnej i otoczenia w kategoriach binarnych, co pozwalało na pozytywny efekt spotkania obu.

Po fali wyjazdów o podłożu ekonomicznym lat 90. nastąpił exodus wywołany niezgodą na powrót totalitarnego reżimu, co nasiłło się po inwazji Rosji na Ukrainę. Obecnie zmienia się zarówno misja pisarzy na emigracji, jak ich samoidentyfikacja. Trwająca – piąta – fala rosyjskiej emigracji, będąc wciąż jeszcze *in statu nascendi*, pozostaje zjawiskiem niedostatecznie zbadanym. Powraca w niej zapewne polityczny czynnik sprzeciwu wobec działań władzy, odczytuje się ją jako akt moralnej niezgody na zbrojną agresję w Ukrainie. Niejednokrotnie decyzje o wyjeździe wymuszone są zagrożeniem represjami w kraju.

Przez długi czas wydawało się, że trwale zdezaktualizował się dawny kod wygnania i wygnańca, jednak doświadczenie ostatnich lat pokazuje, że zmiana polityki kraju przywróciła te pojęcia w odniesieniu do emigrantów rosyjskich, którzy w wielu państwach otrzymali status uchodźcy politycznego. Zdecydowane ograniczanie wolności słowa, rosnąca liczba ofiar reżimu oraz więźniów politycznych spowodowały kolejną falę wyjazdów z Rosji, którą, podobnie jak trzy pierwsze, można traktować w kategoriach manifestacji postawy politycznej. Analogicznie – dzieła emigrantów, często oskarżanych o działania agenturalne, nie są dostępne dla czytelników w kraju. Można więc dzisiaj stwierdzić, że temat emigracji rosyjskiej pozostaje wciąż aktualny.

W bieżącym numerze „Rusycystycznych Studiów Literaturoznawczych” znajdzie się zatem refleksja naukowa nad dorobkiem twórców rosyjskich, którzy opuścili kraj po rozpadzie Związku Sowieckiego. Autorzy poszczególnych artykułów traktują o takich zagadnieniach, jak tendencje rozwojowe literatury rosyjskiej poza granicami kraju po 1991 roku, różne aspekty twórczości nowych przedstawicieli diaspory rosyjskiej, tradycje literatury rosyjskiej i kultury zachodniej w dziełach emigrantów nowej fali, związki ich twórczości z literaturą fal poprzednich.

Elżbieta Tyszkowska-Kasprzak

 <https://orcid.org/0000-0001-8297-0630>